

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

HELYTÖRTÉNETI ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERETÉHEZ

A fenti címmel megindított cikksorozat a jelenlegi székelykeresztúri Egyházkör falvainak/eklézsiáinak ismeretét kívánja a Keresztény Magvető 96. és 97. évfolyamaiban közölt "ravai" MATRIX anyagának pótlásaként - a teljesség igénye nélkül - hely-, egyház- és művelődéstörténeti adalékokkal bővíteni. Célja tehát az, hogy a falu lakója követhesse - meggondolkoztató tanulságként - helysége népesedési grafikonjának hanyatló görbéjét; tudjon a faluja életterét, földhasználati rendszereit alakító elődök munkájáról; legyen tudója templomépítő ősei, sokszor évtizedes áldozatos erőfeszítésének; ismerje meg faluja múltbeli művelődési életét, s abban a tudás fátylóját helyben lobogtató vagy távolabbra vivő jelentősebb személyiségek kilétét. S mindezt azért, hogy az idő folyamatában az elvégzett dolgok, megtörtént események, illetve az azokat végzők, irányítók cselekedeteinek emléke ne süllyedjen bele a feledés homályába; szolgáljon okulásul jelenieknek s irányító segédforrásként az eljövendőknél.

1. CSEHÉTFALVA

A Nyikó középső völgyszakaszának egyik ősi településű faluja. A Firtosból eredő "...Konyhapatakának csaknem völgyfejében alig láthatóan elrejtve fekszik szépregényesen, mint szentírásí békélak lomberdők árnyékában, zúgó patakok között..." (Orbán Balázs). A patak nevét és a felső völgyszakaszban fekvő falu nevét a népi etimológia a Firtos várához kötődő regékkel magyarázza: a patak, mivel a várban lakó fejedelem konyhájából indult útjára Konyhapataka nevet, az alább fekvő település pedig, ahol a vár cselédei laktak, Cselédfalva s ebből származóan Csehétfalva nevet kapta.

A mai falu ősi település voltát valós történelmi adatok is igazolják, így legrégebbi adatként az első világháború (1914-1918) idején elvitt régi harangja, amely az 1481-es évszámot viselte, s amely harang valószínű az 1333. évi pápai tizedjegyzékben a Csehétfalva anyaegyházaként szereplő Tarcsafalva (Villa Tarca) akkori gótikus templomából vívődhetett oda.

A Székely Oklevéltár újabb köteteiben közölt, a XVI. századból származó peres iratokban gyakran szerepel a falu neve az akkori írásmód szerint: pl. 1585-ből Cheherffalwa, Chiherfalwa, 1590-ből Chierdffalwa, Chierffalwa, 1596-ból Csehertfalua; a XVIII. század elejei lustrákban Chehértfalva, Cheherffalva; a XVIII. századvég népszámlálása adataiban Csehérdfalva néven említik, majd kialakul a mai használatú Csehétfalva név, s 1922-ben az impériumváltozás után a román Cehetel nevet kapta.

A falu egészében unitárius. Lakossága lélekszámára vonatkozó egyik legrégebbi adat az 1721-ben készített Mária Terézia-féle összeírásban maradt fenn. Eszerint Csehétfalván 26 adóköteles háztartást vettek fel, de a lélekszám feltün-

tetése nélkül. Ha a családonkénti akkori taglétszámot - az erre az időre Erdélyre általánosan elfogadott számítási alapon - öttel számítjuk, akkor a 26 háztartásban 130 körüli lehetett a lélekszám, s ha ehhez hozzászámítjuk a szegénységük miatt adóval meg nem rótt háztartásokat, a lélekszám mintegy 200 körüliire emelkedhetett. A 65 évvel későbbi 1784-1787-es első Magyarországon tartott hivatalos népszámlálás felvételei (Közli a Közp. Stat. Hivatal Könyvtára, Bp. 1960) is a fenti adatokat erősítik meg. Eszerint Csehétfalván 49 házban 50 családot 228 lélekkel vesznek fel, ebből 105 férfi és 117 nő. A "sarjadék"-ot csak a férfi nemben jegyzik: 1-12 éves 14 és 13-17 éves 2 fiú. A férfinembeli foglalkozások megoszlása a sarjadékon kívül: 1 pap, 1 nemes, 38 paraszt, 31 polgár és paraszt örököse, 8 zsellér és 10 egyéb foglalkozású.

Az 1784/87-ben végzett állami népszámlálást követő 1789-es évben a Lázár István püspök vezette Generális Vizitáció létszámfelvétele szerint a "Cselédes Gazdák és Özvegyek" száma 66, "Az élő Gazdáknak Feleségeik"-é 50, "Mindkét Nembeli Magzatok"-é 98 és így "Minden lelkeknek száma Nro 214." A három év múlva, 1801-ben tartott újabb püspöki vizitáció a lakosság minden kategóriájában történt növekedés nyomán már 50 fős szaporodást állapít meg: "Háztartó Gazdák és özvegy Gazda Asszonyok Nro 74, Életben lévő Gazdák Feleségeik Nro 52, Fiu Magzatok Nro 71, Léány Magzatok Nro 67 És így Minden Lelkek száma Nro 264."

Mintegy hét évtized teltével, 1869-re a lakosság száma 406-ra emelkedett, s ettől kezdve a 400 körüli lélekszám egészen a kollektivizálás éveig jórészt állandósult - 1900-ban 400, 1933-ban 444 lakosa volt a falunak. 1993. december 31-re ez a lélekszám a lelkései jelentés kimutatása szerint a fiatalabb nemzedékeknek az ismert okok miatti kényszerű elvándorlása következtében 219-re zsugorodott, ami a falu elöregedését eredményezte. E folyamat jól érzékelhető az 1900-ban felvett népesség korcsoportok szerinti adatainak és az 1993. évi helyzet összevetésének adataiból. 1900-ban a 400 lelket számláló faluban a 0-19 évesek száma 189 (47%), a 20-59 éves fenntartóké 167 (41%), s a 60 éven felülieké 44 (11%) volt. Ezzel szemben az 1993 végén számbavett 219 léleknyi népességnek mintegy háromnegyede 60 éven felüli öreg, s alig van már iskoláskorú gyerek.

Csehétfalva határának *gazdálkodási* képéről az első tájékoztatást ugyancsak az 1720/21. évi Mária Terézia-féle, a megadóztatás céljából készített felmérés adja. Ebből a gazdasági állapotot feltüntető összeírásból megtudható a főbb őstermelési ágazatok megoszlása, területük kiterjedése: a szántóterület 313 3/4 köblös (kb. 236 k.hold), a rétek területe 88 1/2 kaszás (kb. 66 k.hold). Földművelésre és az állatállomány téli eltartására tehát mintegy 300 k.hold állott rendelkezésre. Sajnos ez az összeírás a fő termelési ágazatok mellett nem tünteti fel az erdők és más területek kiterjedését. A jóval későbbi, az 1800-as évek vége felére kialakult határképet aztán Kozma Ferencz "A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota" c. művében 1879-ben így rajzolja meg: a határ kiterjedése 2181 k.hold, ebből szántó 588 k.hold, legelő 191, erdő 806 (a terület 37%-a) és terméketlen 64 k.hold. Ha a két említett év adatait összevetjük, akkor kitűnik, hogy a köztük eltelt másfél évszázad alatt a művelésbe fogott terület a lakosság lélekszámúbeli növekedésének folyományaként mintegy 350 holdnyival gyarapodott.

Csehétfalva népe is *határképe* alakításában - miként a Nyikó-mente többi falujában - végigjárta az egymást váltó *földművelési rendszerek* útját az ősi *parlagoló földműveléstől* kezdve fordulós, kötött termelésű *gazdálkodási formák*on át a kollektivizálásig. Az ősi kötetlen *gazdálkodási formát* felváltó *kétfordulós határra* vonatkozó első írásos adat az egyházközség 1711-ben keltezett birtokösszeírási jegyzőkönyvének "A Külső Bonumok, Szántó Földek, Széna Füvek" c. fejezetében olvasható: a "Szalom felé Forduló" és a "Martonos felé Forduló"

megnevezésekkel. Az 1789-ben tartott Generális Vizitáció is az említett két fordulóban veszi számba a külső ingatlanokat, de a forduló területén fekvő parcellákról várható jövedelem feltüntetésével egyidejűleg azok évenkénti művelési rendjéről is tájékoztat: "A' Papság után birato szénafüvek termése lévén... Cub 3 3/4, melynek felét vévén minthogy áltérative (váltólag) használtatnak." Jövedelme tehát csak másodévenként van, amikor a terület nem esik nyomásba. Az 1773-ban kelt Matrix (vö. KerMagv 96. évf. 97.) és az 1801-ben tartott Generális Vizitáció is a külső ingatlanokat még a kétfordulás határban leltározzák, s egy 1840-ben kelt okiratban is az elzálogosított földek fekvését ebben a határfelosztásban jelölik meg.

A földművelési rendszerek fejlődési útját követve Csehétfalva népe is - miként a többi falvaké - rátért a termelési igényeket jobban kielégítő, a termelés módját, rendjét könnyebbé tevő *háromfordulós* határrendszerre; pontos idejét adathiány miatt nem ismerjük, a negyvenes évek öregei úgy emlékeztek, hogy 1850 táján történhetett. Mintegy száz év múlva a határ termőtalajának javítása érdekében 1941-ben elhatározták, hogy kísérletképpen 1941 ősztől 1945 ősziig négy éves próbaidőre rátérnek a *négyfordulós* határhasználatra. A kísérlettel a kevés földdel rendelkezők hátrányos helyzetbe kerültek: megesett, hogy a gabonavetésre (búza, kukorica) kerülő két forduló valamelyikében nem, vagy kevés lévén a parcellájuk, a kötött termelési kényszer miatt abban az évben egyik vagy másik gabonaféle termésében hiányt szenvedtek. Így aztán 1945 őszién visszatértek a háromfordulós határbeosztásra.

Az 1882-ben és az 1904-ben kiadott Udvarhelymegye iskolai földrajzkönyvei a falu gazdálkodását jellemezve írják, hogy a lakosok a földművelés mellett "tűzifával jövedelmező kereskedést űznek... sok gyümölcsöt termesztnek, különösen cseresznyét, meggyet."

Csehétfalva jelenlegi *temploma* időben a második. Egykori templomának építési idejét nem ismerjük; az 1773-ban kelt MATRIX mint "igen régi... Kő Templom"-ról, a régi 1485-ben öntött (már említett) harangjáról emlékezik meg. 1789-ben Lázár István püspök Generális Vizitációjának jegyzőkönyve már részletesebben írja le a késői gótikus építészet jegyeit magán viselő "kívülről kőlabakkal erősített... Kő Arcus"-sal két részre osztott, belsejében férfiaknak 18, asszonyoknak 16 "boruló Székek"-kel ellátott régi kő templomot. Egész mennyezete akkor már virágos "táblás". A felíratos kazetták szövegei jelzik, hogy a templomot 1631-ben renoválni és restaurálni kellett. (Hoc Templum renovatum, restauratum omnimodo stb... A[nn]o] D[om]ini] 1631.) megőrkítve a mennyezetet festő mesterek nevét is: moldovai Balás Péter és papolci Imre György. Az 1801. évi újabb püspöki vizitáció a 170 évvel azelőtt már javított ősi templomot és a haranglábat annyira "megromlott"-nak találta, hogy hathatósan "ajánlá az ezek aránt való gondoskodást". Az eklézsia "jelenté is azon szándékát", mert "igen kitsin lévén (34 pad mintegy 170-180 férőhellyel) a' Ekklesiához képest... szándékoznak rövid időn... nagyobbak építéséhez kezdeni."

A "szándék" megvalósítása - a vizitációk évenkénti sürgetése ellenére is - csak majdnem két évtized teltével, 1819-ben "Tiszti erő" közbelépésével indult el, az ez évben lebontott régi templom helyén. Az 1820. évi vizitáció már megállapítja, hogy "Az Ujj Templom mostan létzeztetik, cserepeztetik", 1822-ben "szépen kivakoltatott, Stakaturja megkésztetett", de csak négy év alatt, 1826-ban jutottak annyira, hogy már "Isteni Tisztelet folytathatik benne", s végül 1827-ben a jegyzőkönyv megőrkíti, hogy "Az Templum gyönyörű szép állapotban vagon... székekkel, pádimentummal, prédikáló székkal... Czinteremmel együtt."

1829-ben megkezdik a *torony* építéséhez is az előkészületeket: a Kormánytól megkapott "patentális"-sal (szabadalomlevél) s segítséget kéregetők elindul-

nak, az eklézsia a szükséges építkezési anyagokat teremti elő, s 1831-re 3 német ölnyire felépül a torony, de csak négy év múlva, 1835-ben tudják befejezni.

A 18. század első felétől vezetett vizitációs jegyzőkönyvek "Mindkét Nem-béli Ifiak... Nyári Templombéli és Oskolai" *oktatásról* mindig megemlékeznek. A régi gyenge iskolaépület, a "Classis" 1789-ben még állt: "a' Pappság Házán felyül... deszka fedél alatt borna fákból rakott Házatska... tüzelő helye Cuptor sövényből fonva és két Ablakai Lantornából (marhahólyag); benne pedig négy tzöveken álló deszka hoszsu Asztal... Tanulo Gyermekeknek szolgál". Másfél évtized múlva az 1806. évi vizitáció megállapítja, "hogy a' Tanuloház el-pusztulása miatt semmi Oskola nints", s meginti az eklézsiát, "hogy Tanuló Háza legyen", de valószínű, hogy ez ebben az időben folyó templomépítés gondjai miatt csak 1813-ban, s akkor is "Tkts Király Biró Mihály János Urnak parantsolatjára" egy hónap alatt építik meg. Az iskolai oktatás tanító nemléte miatt ez időben itt is a papra hárult. Az iskolaköteles gyermekek "feljáratása" a Classisba nagyon rendszertelen. A 18. században a szülők legnagyobb része lányaik taníttatását nem tartották szükségesnek, a fiúkat viszont kora tavasztól késő őszig "a' Atyák" marhák pásztorlására, mezei munkákra fogták be. A vizitáció minden évben büntetés fenyegetésével igyekszik a szülőket gyermekeik taníttatására ösztönözni. A "Templombéli Nyári institutiót" a lányok már inkább látogatják, "éneklésből, Kis- és Nagy Catekiz-musból... ditséretes Cenzurájukkal meg is bizonyították". A tanítást "elmulató Legények, ha a' Téli hosszas éjszakának estvén a Tiszt. Paphoz járva ki potolják, a' büntetést el fogják kerülni.

A falu 18-19. századi *művelődési életére* vonatkozó adatokat a Kurátori Számadáskönyvek nem tartalmazzak.- Az 1920-as évekig - Bencédbe költözéséig - itt élt *Izsák Domokos* (1895-1977) székely földműves népköltő, népi elbeszélő. Sok versét, írását az egyházi folyóiratok, a *Székely Közélet* és a *Falvak Dolgozó Népe* c. lap közölte. Önálló kötete "Dalok erdőn, mezőn" 1905-ben jelent meg. "1946-47-ben országgyűlési képviselő, a M.N.SZ. parlamenti csoportjának tagja." *Balázs Ferenc családja* innen származott. E családi kapcsolatáért ragaszkodott Csehétfalva népéhez, s az 1920-as évek végén és a 30-as évek elején többször meglátogatta a falut előadásokat tartani a földműves szövetkezetek jelentőségéről.

2. ÉNLAKA

A Firtos tömbjétől DNY-ra lenyúló, a Kis- és a Nagy-Küküllő közti vízválasztó hegyvonulat kezdő szakaszának élén fekszik a Székelyföld eme tájegységének nevezetes faluja - Énlaka; azon a helyen, ahol a Kr.u.3. század utolsó negyedéig - a régészeti kutatások tanúsága szerint - a hajdani római birodalom védelmi határerőd-rendszere itteni szakaszának egyik jelentős katonai tábora, a XIII. Gemina Légióhoz tartozó IV. Hispán csapatost (COH IIII HISP), és mellette a római polgári település létezett.

A mai Énlaka településének kezdetét pontosan nem ismerjük. Annyi kétségtelen, hogy a 14. század második negyedében (1332-1333) Jandalaka, Jenlaka néven már jelentős egyházi központként szerepel. Az 1500-as évek második feléből ránk maradt oklevelek is Jenlaka, Jenloka, Jeienlaka néven említik, (Székely Oklevéltár), az 1700-as években már Énlaka alakban írják. Román megfelelője Inlaceni.

A falu nagyságára, lakosságának lélekszámára vonatkozó adatok csak a 16. századtól kezdenek ismeretessé válni. Udvarhelyszék 25 dénáros adójának 1567-ben végzett összeírásakor Énlakán 28 kapuzámot - a legtöbbet e vidék falvai között - vettek nyilvántartásba. Az 1720-1721. évi, szintén az adóztatást szolgáló Mária Terézia korabeli összeírás már részletesebben - a társadalmi rétegekről is - tájékoztat: összesen 59 háztartást jegyeznek, amiből 2 nemes, 46 taksás szabad, 1 jobbágy és 10 egyéb helyzetű. E korban Erdélyben átlagosan öt főt számítanak egy családra, s eszerint a falu lélekszáma 295-300 körüli lehetett. A falutól várható pénzbeli jövedelmet egy malom után 14, s egyebekből 28 forintban jelölték. Hat és fél évtized teltével az első magyarországi (1784-1787) népszámlálás már pontosabb képét adja a falu nagyságának, népességének, társadalmi rétegzettségének. Eszerint 96 lakóházban 94 család 431 lelke élt, férfi 218, nő 216. A statisztika csak a férfi nembeliek megoszlását tünteti fel: volt 1 pap, 19 nemes, 64 paraszt, 52 paraszt és polgár örököse, 27 zsellér, 18 egyéb és 1 szabadságolt katona. A gyermekek közül csak a férfi "sarjadék"-ot veszik számba, összesen 36-ot, ebből 1-12 éves 27, s 13-17 éves 9. A 19. század első évében, az 1801-ben tartott püspöki vizitáció a lakosság számát így rögzíti: "Házi tselédes Gazdák s Eözvegy Gazda Aszszonyok Nro.131; Életben lévő Gazdák feleségei Nro 104; Fiu magzatok Nro 135; Léány magzatok Nro 92; Minden Lelkek száma 462." Egy évszázad múlva, az 1900. évi népszámlálás idejére a lakosság 233 fővel gyarapodva elérte a legnagyobb, 695-ös lélekszámot, a korszak egészséges korosztálybeli megoszlásával (termelők és eltartottak): gyermek 15 éves korig 249 (35,82%), ifjú 16-19 éves 44 (6,33%), a 20-60 évesek száma 331 (47,62%), s a 60 éven felülieké 71 (10,23%). Az 1930-as népszámláláskor már 100-zal kevesebb volt a lélekszám: 590. S jó hat évtized múlva 1993. december 31-én csupán 270 lélekről számol be a lelkészi jelentés. Így ez a falu is - sajnos - a fiatalabb nemzedéknek az ismert okok miatti távozása folytán a vészes elöregedés útját járja.

Énlaka népessége is *ősfoglalású határát* kezdetben az akkor ismert szabad, parlagoló földhasználati móddal művelte az azt felváltó kötött termelésű, kétfordulós, nyomásos gazdálkodásra történt áttéréssig. Énlakán ez az áttérés - miként Erdélyben általában - a 17-18. század valamelyik időszakában történhetett meg. A Mária Terézia-féle már említett 1720-1721. évi, az adóztatás célját szolgáló első ismert felvétel a határnak csak a főbb termelési ágairól tájékoztat, eszerint: az összeíráskor élt 59 család népessége 447 3/4 köblös (kb. 336 kh) szántó és 156 1/2 "kaszás" (kb. 116 kh) kiterjedésű réten gazdálkodott. Az 1760-ban tartott Generális Vizitáció jegyzőkönyve azonban a "Külső Bonumai a' Enlaki Eccl[esi]-anak" c. fejezetében már a meglevő kétfordulóban (vetés és nyomáshatár): "A' Varalva felé forduló Határban" és "A' Also Határban" "receptálja" az eklézsia és a papság földjeit, megnevezve az egyes határrészeket is. 1773-ban az akkori Keresztúri Egyházkör eklézsiainak vagyonát leltározó Matrix az énlaki "Allodiaturák"-at ugyancsak a kétfordulós határban: "A' Felső Határban (megfelel a Váralja felé fordulóknak) és A' Alsó Határban veszi számba. Az 1817. évi vizitáció jegyzőkönyvében is a külső ingatlanai az egyháznak még mindig a kétfordulós határban sorolódnak fel. Ezt a határhasználati formát felváltó haladottabb háromfordulós művelési módra történt áttérés pontos évét még nem sikerült megállapítani, valószínű - miként a szomszédos falvakban - az 1830-as évek valamelyikében térhettek át. Kozma Ferencnek a múlt század harmadik negyedében, 1879-ben készített statisztikája már a kiteljesedett hármashatár művelési ágazatairól ad hírt: a 3345 holdnyi határból 977 hold szántó, 597 rét és kaszáló, 839 legelő, 756 erdő és 177 hold terméketlen terület volt.

A múlt század utolsó negyedében és e század elején kiadott Udvarhely megye földrajza c. iskolai tankönyvek Énlaka népéről és *gazdálkodásáról* ezt írják: "Lakosai törekvő, takarékos emberek", de mert "a falu köves, silány talaja nem jutalmazza igen gazdagon a földművest" ennek pótlására "faedény készíttéssel és hídkövek, kővályuk faragásával is foglalkoznak." E kismesterségek aztán századunkban fokozatosan megszűntek. A régóta utolsó énlaki művészkedő kőfaragónak, a nagyon idős Demeter Domokosnak is pár évvel ezelőtt kihullott kezéből örökre a véső.

Énlaka népe egészében unitárius. A pápai tizedjegyzékben (1332-1333) Jandalaka néven említett falu ősi - eredetileg torony nélküli - *temploma* a késő gótika építészeti stílusának jegyeit viseli magán. Építési idejét nem ismerjük, valószínű a 14-15. század valamelyik időszakában épülhetett. Az építéstörténetére vonatkozó - az időnkénti állagmegóvó folyó javítások mellett - leglényegesebb adatokat a 18. századtól írt egyházi gazdasági jellegű okiratok őrzik. Az 1773-ban készített Matrix-on kívül az 1801-ben tartott püspöki Generális Vizitáció aprólékos leltára leírja a templombelsőnek az 1661-es tatárdúlás következtében szükségessé vált megváltoztatását, amikor a "Géber vagy Szivárvány" (diadalív) által elválasztott kétrészes templom hajójának beomlott boltozatát 1668-ban "virágos táblázatu menyezet"-tel helyettesítik, amelynek egyik kazettája a táblákat festő Musnai György nevét székely rovásírással őrzi. A szentélyrész bordás boltozata akkor még állt, de 1827-re annyira megtöredezett, hogy le kellett bontani, s 1828-ban "a leszakadozott Bolt helyett szép kék menyezet építettett."

A templombelső utolsó nagyjavítása 1976-ban történt, amikor a templom északi falának megcsúszását kellett megállítani és a meggombásodott deszkapadlót az eredeti járószínterméskő lapokkal helyettesíteni. A hajóban és a szentélyben ez alkalommal végzett régészeti kutatás - meglepetésre - kiderítette, hogy a templom jórészt az ugyanezen a helyen állt római, Jupiternek állított szentély köveiből - melyek közt az itt állomásozott katonai csapattesttre vonatkozó új adatokat szolgáltató feliratos és más faragott kövek is voltak - épült. (Vö. Molnár I. Az énlaki műemléktemplom 1976. évi javítása. KerMagv. 83. évf. 31-39.)

Az évszázadok alatt több alkalommal újjáépített *harangláb* helyett az 1830-as évek elején felépítik - többszöri sürgetés után - a templom tornyát, rövid folyosóval kötve össze a hajóval.

A régi *harangok* elhasadás miatt a 18. század folyamán kicserélik, az 1797-es évszámot viselőket Rettegen Tékintetes Nagy György harangöntő mester öntötte.

A vallásos és a világi *oktatás* mikéntjét a 18. század első felétől vezetett egyházközségi jegyzőkönyvek mindig nyomon követték. Az ifjak hitbeli oktatását az ún. "Vasárnapi Iskola" nyújtotta.

Nyáron inkább csak a lányok látogatták, a fiúk kora tavasztól késő ősziig a szülők gazdasági tevékenységébe bekapcsolódva, rendszerint elmaradtak, ami miatt az egyházközségi vezetőséget a vizitáció mindig elmarasztalta. A világi oktatást a 18. század első felében a jegyzőkönyvek szerint az ún. "Nationalis Iskola"-ban végezték. A század vége felétől egyre gyakoribbá válnak a fiúk mellett a lányok oktatására vonatkozó rendelkezések is, előírva az énlaki "ministerek"-nek külön "Lány Iskola Ház" építését, amire aztán az 1800-as évek elején már történtek is intézkedések. Az oktatást legtöbbször kiváló tanítók végezték, s tevékenységük révén a falu népének műveltsége egyre színvonalasabb lett. A jelen század első éveiben egyik legjelesebb tanítómesterük *Nagy Ferenc* volt, aki

"Ifjúsági Olvasó Egylet"-et, színjátszást szervezett, Tejszövetkezetet létesített és hagyományörzésre nevelt. Hatása még ma is érzik: az otthon élők és a hazalátogatók kezdik újraéleszteni hagyatékul kapott színes népszokásaikat.

3. FIRTOSVÁRALJA

A tündérregékkel övezett Firtos tömbjéből eredő és a Nyikó vizébe jobb oldalról ömlő Konyha-pataka "völgyfejében már fenn a Firtos déli alján fekszik büszkén Firtos-Váralja, unitárius székelyek által lakott falucska"- írja Orbán Balázs. Ősi településű falu, amely az unitariumusnak e vidéken a 16. század második felében történt meggyökeresedésekor már, s ezt követően a 18. század végéig, mint filia, az énlaki anyaegyházközséghez tartozott. Utal erre a régi kapcsolatra az 1801. évi püspöki vizitáció jegyzőkönyve is a váralajiaknak azon kötelezettség vállalásáról írva, amelyet "a' Ekklesia Énlakától volt elszakadása-kor... a' Papság számára művelhető szántóhely" biztosítására tettek.

"Firtosváralja neve már a 15. század derekától ismeretes", a Pálfalva és Váralja közötti határviszályról szóló oklevelekben 1459-ben Waralyfalw, Warhalafalva, Wárhallijafalva változatban fordul elő. (Vö. Ferenczi Istvánnak a hajdani Besenyőfalváról írt tanulmányával. Hazanézó, '82.1.sz.4-8.) Az 1580-1590-es évek birtokpereit tárgyaló jegyzőkönyvekben Varallia, Varallja alakban szerepel (Sz.O-tár, új folyam). A 19. századtól megkülönböztetésül más hasonló nevű helységekől Firtosváraljának, s mai román nevén Firtusunak nevezik.

A 16. századi falu lakosságáról keveset tudunk. Orbán Balázs régi család-történeti kutatásokra hivatkozva írja, hogy János Zsigmond 1568-ban rugonfalvi Benedek Istvánnak itt jószágot adományoz. Udvarhelyszék 25 dénáros adójának összeírásakor 1567-ben Warallijan két kapuszámot vesznek fel. A 16. századvégi peres iratokban több, a lófók rendjébe tartozó személyt (Bálintok, Gergelyek, Kelemenek, Székelyek) és egy jobbágyot (Antal Sebestyén) említenek meg. Az 1721. évi lustrum 17 primipilus és 1 pixidárius székelyt jegyez. Egyed Ákosnak a társadalmi folyamat eredményeit tükröző statisztikájában (Falv, város, civilizáció, Buk. 1981. p. 109.) Váralján az 1614. évi lustra 7 jobbágyot, 1 zsellért vesz fel, 1750-ben 2 jobbágy, 2 zsellér és 1840-ben sem jobbágy, sem zsellér nem szerepel.

A falu lakosságának pontos lélekszáma az 1786-1787. évi első hivatalos népszámlálás adataiból ismeretes: 48 lakóházban 43 család tagja élt, 108 férfi és 117 nő. A férfinembeliek társadalmi megoszlása: pap 1, paraszt 31, polgár és paraszt örököse 26, zsellér 17 (földet művelők és más munkát végzők), egyéb 6, fiúsarjadék 1-12 éves 18 és 13-17 éves 9, összesen 27. Az 1801-ben tartott Generális Vizitáció a "F. Váraljai Nemes Ecclesiában" a lakosságot így csoportosítja: "Háztartó Gazdák s özvegy Gazda Aszszonyok Nr. 59, Életben lévő Gazdák Feleségeik Nr. 44, Fiu magzatok Nr. 55, Leán magzatok Nr. 57 és így Minden Lelkek száma 215". A lakosság akkori életképességét jelzi, hogy 103 felnőtt mellett 112 gyermek -, a 215 összlétszám felénél több. Orbán Balázs a falu népesedési adatait nem közli, de a korabeli 1869-es népszámlálás már 306 lelket állapít meg. A következő hat évtized alatt ez a szám szinte állandósul, 1900-ban is 307, aminek egyharmada, 101 (33%) gyermek, a fő termelőrétegé 175 (41%), s a 60 éven felüli 31 öreg, csak egytizede a lakosságnak. Az 1930. évi népszámlálás még 303 lelket vesz fel, de sajnos az azóta eltelt fél évszázad utolsó évtizedeiben eluralkodott nyomasztó kényszer miatt számuk 1993. december 31-ére 127 lélekre zsugorodott. Ez a falu is vészesen előregegett.

Firtosváralja népe, miként az egész vidéké, fokozatosan végig járta az egymást váltó *földművelési rendszerek* útját. A kezdeti parlagoló gazdálkodást felváltó és hosszú ideig tartó kétfordulós (Énlaka felé forduló, Pálfalva felé forduló) határhasználat még a 19. század első felében is gyakorlatban volt. Az 1801-ben tartott püspöki vizitáció még ebben a határfelosztásban veszi számba a "Külső Bonumok"-at. A hármashatárra való áttérés idejét a Libellus nem öröktette meg. Valószínű itt is a 19. század közepe táján történhetett meg. Kozma Ferencz által a falu virágkorában, az 1870-es években közölt határkép már a kiteljesedett hármashatár üzemágainak megoszlását szemlélteti: az 1563 holdnyi határon 633 hold szántó, 434 rét és kert, 74 legelő, 315 erdő és 106 hold terméketlen. A mintegy 20 százaléknyi erdőség tette lehetővé, hogy a talaj köves volta miatti gyengébb hozamú gabonatermelést a lakosság "cseber és kártyagyártással" (víztartó faedény) pótolta "s azzal messze kereskedést űznek" (Orbán Balázs). Ezt a jövedelempótló kismesterséget még a két világháború közötti évtizedekben is gyakorolták.

Váralja régi első "sendely fedél alatt borna fából rakott" *temploma* az 1801-ben tartott Generális Vizitáció ingatlanleltára szerint a virágos festésű mennyezet egyik kazettájának lemásolt szövegéből kitűnve "1701-ben építettet". E régi templomról aztán az 1796-ban tartott vizitáció megállapította, hogy "romladoszó félben" van és "a' Népnek mivoltához képest kitsin..." is lévén, ezért "imponálja (elrendeli) a Sz: Visitatio hogy az Ecclesia új Templomot építsen". Öt éves előkészítés után - amint az 1801. évi jegyzőkönyv írja -, az egyházközség már ebben az évben "a' mindgyárt [már] leirt templom észak felől való oldala mellé egy Kő Templom építéséhez kezdett, mellynek fundamentumát nagyobb részben a föld szineig kihozta". 1802-ben a templom tömbje fel is épült; berendezése, mennyezete, pádimentomozása - amint annak költségeiről a kurátor elszámol - a következő két évben fejeződött be.

Tornyot a régi faharangláb helyett csak később, a század közepe felé két év alatt, 1838-1840 között építenek, amint annak munkálatairól, építési idejéről a többször gondnokokat adó Szedresi családból származó akkori iskolázott kurátor Szedresi Sigmond verses krónikájában így emlékezik meg: "Midőn Ezer után Nyolcszáz negyvenhárom / Júniusnak napja volna Tizenhárom / Már Tornyunk egészen... mindenképp készen áll... Firtos Váraljai kitsin Ecclesia / Tornyát végezheté azon örvend vala / Földi vitézsége esztendei között / Két Esztendő alatt ily Tornyot épített". (Vö. M.I. KerMagv. 79. évf. 88-91.)

Váralja népe *iskoláztatásának* történetére vonatkozóan az 1730-tól írt jegyzőkönyvek majd mindenik évről tájékoztatnak, hangsúlyozva mindkét nembeli gyermekek oktatásának szükségességét, de a 18. század vége feléig vajmi kevés eredménnyel, amelynek legfőbb oka, hogy nem volt tanító. Ennek következményeként állapítja meg az 1790-ben tartott vizitáció, hogy "A' nagyobbatska Gyermekek kiadattatnak más faluba és csak kevés Gyermekek kik járnak a' T. Paphiz és csak in virili Sexu" (férfi nembéli). Ezért az 1774-ben kelt Főhatósági határozat alapján elrendelik, hogy a gyermekeket "hat esztendőn felyül... mind a' két Nemben fel adgyák a Szülék a tanításra." A szülők, hogy teljesíthessék ezt a rendelkezést, kérik a Főtanácsot, hogy a kántort, Sárosi János uramat engedje át "a' Ecc[lesi]ának Tanítóul 's éneklőül" [az iskolába]. A kérést "szívére vévén a G[ene]rale Sz[ent] Consistorium" - teljesíti; az eklézsia pedig meghatározza fizetését is: a "Minister" [pap] átengedi az öt-öt harangozó kévét, a szülők egy-egy véka búzát és zabot adnak gyermekeként, s ígérik a "törvényes Salariumnak megadását is." Az iskolai oktatás ezzel Váralján a 19. század végétől javult: a tanítást tanító végezhetette. Maga az iskola épület kezdetben még nyomorúságos volt: "annak előtte minek előtte a' Gyermekek taníttatására szolgáló hajlékul nem fordítottat volna a' Falu pásztora lakhelyéül szolgát" - állapítja meg az 1801.

évi püspöki vizitáció, de aztán "a' gyermekes Atyák industriája által tisztességes Ház [a tanfőnök] s Classis építtetett a falu azon helyén." A vizitáció ajánlja, hogy a meglevő Tanulóház mellé "egy Léánkák tanulására szükséges hajlékot is épített"- nének. Négy évtized múlva, 1843-ban a toronyépítést verses krónikában megíró gondnok Szedresi Sigmond feljegyzése szerint "Ujabb Oskola Ház Építése porontsoltatott... Meg Ujjittattak 1843ba a Falusi Oskolákra valo vigyázatok az említett évbe folyt Gyrás Szék végzéséből; parantsoltatott Ujabb Oskola Ház Építtetés - valamint a Visitáció ugy az végre ki küldött Dullo Ur is it a Firtos Váraljai Unitaria Ecclesiaban."

Az 1801-ben tartott Generális Vizitáció az *iffak nyári oktatását* illetően nehezményezve állapítja meg, "hogý a' Férfi nembéli Ifjúságnak a' Nyári Vasárnapokon valo taníttatása ezen Ecclesiaban is nem gyakoroltatik", s ezért a jövőben "Szent György naptól Szent Mihály napig minden esztendőben gyakorlásba vétetessék, a' Canon szerint rendeltetik." De a fiaknak a nyári vasárnapi templomi iskolában való részvétele az állatok legeltetése és a mezei munka miatt továbbra is csak szórványos.

Az 1800-as évek második felétől a II. világháborút követő társadalmi rendszerváltozásig a falu egyházi és világi szellemi életének irányítását kiváló papok, gondnokok, kántortanítók végezték. A lelkészek sorából Kozma Dimén, kora híres szónoka, majd később fia Zoltán, s a gondnokok sorából a Szedresiekén kívül Pál János, akinek buzgósága folytán építődött meg 1868-ban a díszes orgona - emelkednek ki. A legnagyobb és legmaradandóbb hatású volt azonban Váralja szellemi és gazdasági életében is, József János (1859-1935) munkássága, aki 1882 és 1926 között 44 évig volt a falu költői lelkületű kántortanítója, aki hosszú ideig működő Olvasó Egyletet, Ifjúsági Dalkört szervezett. Tiboldi István után ő volt az, aki másodikként a legszebben dicsőítette a Nyikó-mente szépségét (Székelyföldön legszebb folyó a Nyikó / Legszebben szól mellette a tilinkó stb.). Sok dalát, versét, önéletírását őrzi az 1936-ban kiadott "Firtosi rezedák" c. kötete.

(Folytatjuk).

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

KOVÁCS ISTVÁN

A BIZALOM HATALMA

Jn 21 , 15 - 17

Valami nagyon szép és nagyon fontos dologról szeretnék beszélni ma Nektek. Talán inkább : vallani. Fontosnak érzem, mert amióta megértettem ezt a dolgot : meghatározza gondolkodásomat, viselkedésemet, egész életemet. Valom, hogy szép is ez a dolog, mert nélküle aligha lehet szép és igazán boldog az ember élete. Mivel nagyon szeretném megosztani ezt a tapasztalást veletek, most: izgulok ! Vajon sikerül ? - Kérlek, legyetek segítségemre! Fogadjátok bizalommal vallomásomat : a bizalomról, a bizalom hatalmáról.

Az életúton szerzett tapasztalatoktól függően, többé-kevésbé hajlamosak vagyunk arra, hogy fellobbanó rokonszenvünk sugallatára ismeretlen embertársainknak is előlegezzük bizalmunkat. Olykor előfordul, hogy csúfosan ráfizetünk erre és csalódásaink egyre inkább elpárologtatják bizalmunkat. Ebben a "méltóságát veszített világban", melyben sokakban meghűlt a szeretet és megfogyatkozott a bizalom : egyre többen hirdetik és fogadják meg a bizalmatlanság elvét. Ennek - az ószövetségi gondolkodásra jellemző - szellemét, egy történettel fogom szemléltetni.

Az édesapa egy magas asztalra állította kisfiát. Aztán biztatni kezdte, hogy ugorjon le. A kisfiú azonban félt és nem mert ugrani. Ne félj! - bátorította az apuka -, itt vagyok és kifoglak... De amikor a kisfiú leugrott, az apja félre állt, ahelyett, hogy kifogta volna. Ő megütötte magát és keserves sírásra fakadt. Az apa ekkor magához vonta és vigasztalni kezdte, s közben így okította gyermekét: "Tanuld meg, fiam, hogy még saját apádban se bízzál!"

"Mindenki őrizkedjék felebarátjától, ne bízzatok a testvérben sem!" (Jer 9,3) "Átkozott..., aki emberben bízik" (Jer 17,5) - összegezi fenyegetően a bizalmatlanság elvét az Ószövetség. - Megvallom: soha nem tudtam elfogadni, magamévá tenni a bizalmatlanságból fakadó óvatosság ezen sündisznó-állását. Mennyire más világ a Jézusé! Jézusból valósággal árad a bizalom. És Jézus felé viszontárad a bizalom! Mert a bizalmatlanság mindig bizalmatlanságot, a bizalom pedig mindig bizalmat szül.

Tudta ezt Jézus jól, mert ismerte a szeretetből fakadó bizalom hatalmát és élt is vele. Klasszikus példának tekinthető az imént felolvasott bibliai rész, de igen sok esetre hivatkozhatunk még az evangéliumok alapján. Gondoljunk csak a kafarnaumi százados (Mt 8,5-13) vagy a kánaáni asszony (Mt 15,21-28) találkozására Jézussal. Valósággal árad a bizalom belőlük! Máté evangélista leírása épp azt emeli ki, hogy "idegen" létükre milyen megingathatatlan bizalommal fordulnak Jézushoz. A hitükben megingott, bizalmukban meggyöngült embereket maga Jézus bátorítja: "Bízzál fiam!" (Mt 9,2); "Bízzál leányom!" (Mt 9,22); "Bízzál leányom! A te hited megtartott téged" (Lk 8,48). Vagy a tanítványok felé: "Bízsa-